

забезпечення прямих поставок казахстанських нафти і газу як до країн ЄС, так і до України.

Розділ 13. Зовнішня політика Киргизької Республіки: пошуки місця у світі, що змінюється

Характер і зміст зовнішньої політики Киргизької Республіки визначається її історією, культурно-цивілізаційними, соціально-економічними і географічними особливостями та політичною практикою, притаманною цій країні. За висновками П. Рудякова⁶⁰, для таких країн як Киргизстан, характерною є неповна відповідність доктринальних положень курсу та його практичної реалізації, яка зумовлена передусім зовнішніми впливами. Окрім того, зовнішньополітичні орієнтації країн Центральної Азії визначаються не лише об'єктивними чинниками (приналежністю до цивілізаційних, мовних, культурних, спільнот, а також до державних утворень, які існували в минулому, членством у міжнародних організаціях, участю у формальних і неформальних інтеграційних проєктах), але й суб'єктивними – персоною політичного лідера, соціально-економічною кон'юнктурою, системою міжособистісних зв'язків і зобов'язань тощо.

Внаслідок колоніальної структури економіки Киргизької РСР, незалежний Киргизстан серйозно постраждав через втрату великого ринку СРСР, куди йшло 98% експорту. Економічні показники країни на початку 1990-х були гіршими, ніж в інших колишніх радянських республіках, крім зруйнованих війною Вірменії, Азербайджану та Таджикистану⁶¹.

Не в останню чергу через залежність від міжнародних фінансових інституцій Киргизстан впроваджував ліберальну економічну політику⁶², будучи піонером у цьому плані в регіоні і досі утримуючи лідерство серед країн Центральної Азії в галузі економічних свобод. Але незважаючи на ці реформи, ситуація в економіці країни є складною.

На сьогодні Киргизстан – одна з небагатьох країн з доходом нижче середнього рівня в регіоні Європи та Центральної Азії. За даними Світового банку, Киргизстан займає 148 місце у світовому рейтингу

60 Рудяков П.М. Стратегія відкритості як імператив зовнішньої політики Киргизстану. *Засади зовнішньої політики пострадянських країн: цивілізаційні, геополітичні та соціально-економічні аспекти*: збірник наукових праць / за заг. ред. А.Г. Бульвінського К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С. 114.

61 Gutterman S., Ferris-Rotman A. Kyrgyz unrest plays into regional rivalry. 08.04.2010. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSTRE6373KT20100408>

62 Исследование: «Кыргызстан. Десятилетия экономического отставания: что нужно для прорыва?». 26.04.2019. URL: <https://kloop.kg/blog/2019/04/26/issledovanie-kyrgyzstan-desyatiletia-ekonomicheskogo-otstavaniya-chto-nuzhno-dlya-proryva/>

з ВВП. Це найнижчий показник серед усіх країн Центральної Азії та СНД⁶³. Хоча рівень бідності в Киргизстані поступово знижується, проте у 2020 р. понад чверть населення все ще жили за національною межею бідності. За оцінками експертів, до кінця 2022 р. ця цифра може зрости до 38%, що відкине країну на десятиліття назад⁶⁴.

Киргизстан сьогодні намагається впоратися з численними проблемами (зростанням цін на продукти харчування, зниженням доходів від грошових переказів і зростаючим безробіттям), багато з яких пов'язані із наслідками пандемії COVID-19 та санкціями, запровадженими проти Росії після її вторгнення в Україну. Залежність киргизької економіки від грошових переказів 800 тис. трудових мігрантів з Росії, на які у 2011–2015 рр. припадало 30-40% ВВП⁶⁵ країни, робить її вразливою перед згоранням російської економіки внаслідок міжнародних санкцій. За даними Національного банку Киргизстану, щорічно (2017–2021) мігранти в середньому переводили на батьківщину 2,5 млрд дол. США, з них 98% припадало на грошові перекази з Росії⁶⁶.

На тлі сусідів у Центральній Азії Киргизстан виглядає як країна, що досягла успіхів у побудові демократії західного зразка. Це єдина країна в Центральній Азії зі змішаною формою правління і чи не єдина країна в регіоні з наявністю конкурентного політичного середовища.

В політологічних термінах політичний режим Киргизстану балансує на межі закритого авторитаризму та гібридного (змішаного) політичного режиму. При цьому на відміну від таких країн як Таджикистан, Казахстан до 1993 р., Азербайджан до 1999 р., Білорусь до 1995 р., Росія до 2003 р., які трансформувалися у стійкі (консолідовані) авторитарні режими, Киргизстан вже тричі у своїй новітній історії повертався до стану гібридного режиму⁶⁷.

На думку дослідників з Киргизстану⁶⁸, описувані процеси обумовлені специфічним географічним положенням та ландшафтом країни.

63 Обзор по Кыргызской Республике. Всемирный банк. URL: <https://www.vseмирnyjbank.org/ru/country/kyrgyzrepublic/overview#1>

64 Ekberova E. ООН: В Кыргызстане к концу года до 38% населения могут оказаться за чертой бедности. 04.06.2022. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/оон-в-кыргызстане-к-концу-года-до-38-населения-могут-оказаться-за-чертой-бедности/2605340>

65 Обзор по Кыргызской Республике. Всемирный банк.

66 Русланова О. Западные санкции против России ничего хорошего Кыргызстану не принесут. 01.03.2022. URL: <https://cabar.asia/ru/zapadnye-sanktsii-protiv-rossii-nichego-horoshego-kyrgyzstanu-ne-prinesut>

67 Лавренова К. О. Особливості розвитку гібридного політичного режиму в умовах демократизації. Дис... канд. політ. наук. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2017. С. 146–180.

68 Кудаяров К. А. Особенности внутриполитического развития Киргизии в постсоветский период. *Вестник РГГУ. Серия «Евразийские исследования. История. Политология. Международные отношения»*. 2021. № 2. С. 82–90.

Гірські пасма, утворюючи природні бар'єри, стають дезінтегруючим чинником країни та послаблюють внутрішню комунікацію. Географічна роздробленість погіршує ефективність державного управління, створює умови для зростання соціальних протиріч та нерівності у культурно-етнічному, політичному та економічному аспектах⁶⁹.

Навіть в рамках радянської держави у киргизів стійко зберігалися традиційні зв'язки, елементи родової соціально-політичної ідентифікації⁷⁰. У часи незалежності ці тенденції лише посилилися⁷¹. Кожен регіон має свою родоплемінну та кланову відокремленість, відданість родоплемінним культурним цінностям та способу життя⁷², а частиною загальнонаціональної ідентичності стала концепція розвитку киргизького народу на основі традицій тюркської «кочової демократії»⁷³.

З 2005 р. Киргизстан перебуває у стані затяжної політичної турбулентності, що характеризується протистоянням кланів і боротьбою за ресурс влади. Традиційний спосіб зміни влади в країні – не регулярні вільні вибори, відповідно до демократичних процедур, а масові протестні виступи. За 30-річну історію незалежності в Киргизстані змінилося 6 президентів (з них троє – були скинуті у 2005, 2010 та 2020 р.), понад 30 глав уряду, а парламент обирався 6 разів. Якщо зважати на спікерів двопалатного Жогорку Кенеша, то в парламенті головували близько 20 торога (спікерів).

Перша Конституція незалежного Киргизстану була ухвалена 5 травня 1993 р⁷⁴, але за 30 років незалежності її переписували дев'ять разів, у тому числі п'ять разів за правління першого президента А. Акаєва.

Якщо, наприклад, Україна отримала досвід (хоч і обмежений) зовнішньополітичної діяльності у 1917–1920 (як незалежна держава УНР), 1920–1923 (як УСРР) та у 1945–1991 роках, коли УРСР була членом ООН, то право зовнішньополітичної діяльності було делеговане Кир-

69 Сыргабаев С. Как изменилось общество Кыргызстана за 30 лет? 02.11.2021. URL: <https://cabar.asia/ru/kak-izmenilos-obshhestvo-kyrgyzstana-za-30-let>

70 Торогельдиева Б. К вопросу о политическом поведении кыргызского народа на современном этапе. *Центральная Азия и Кавказ*. 2010. Том 13. Вып. 2. С. 7–24.

71 Болпонова А. Политические кланы Кыргызстана: история и современность. *Центральная Азия и Кавказ*. 2015. Том 18. Вып. 3–4. С. 5–72.

72 Сыргабаев С. Указ. соч.

73 Амрекулов Н. Кочевая демократия – прообраз грядущей сетевой цивилизации самоуправляемых творцов. *Экономические стратегии – Центральная Азия*. 2007. № 4. С. 6–19.

74 Конституция Кыргызской Республики. Принята на двенадцатой сессии Верховного Совета Республики Кыргызстан двенадцатого созыва 5 мая 1993 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1/10?cl=ru-ru>

гизькій РСР союзним центром лише наприкінці Другої світової війни в контексті планів СРСР на отримання впливу в ООН⁷⁵. Однак, слід зазначити, що до отримання реальної незалежності у 1991 р. міжнародна діяльність КРСР була суто формальною.

З розвалом СРСР незалежний Киргизстан, який не мав реального досвіду зовнішньополітичної діяльності, знезацька опинився на передньому краї світової політики. Інтерес США та Євросоюзу до Киргизстану багато в чому був обумовлений його близькістю до «дуги напруженості» (Афганістан, Іран та Ірак) та можливістю використати територію країни для транзиту військових вантажів в Афганістан.

Такий інтерес до Киргизстану заклав базис декларацій щодо багатовекторності та відкритості і, водночас, породив ілюзії політичної еліти країни щодо спроможності ефективно грати на суперечностях між різними центрами сили для досягнення політичних цілей та персонального збагачення.

Основи формування незалежного зовнішньополітичного курсу Киргизстану заклала «Декларація про державну незалежність» від 31 серпня 1991 р., яка стала фактично першим законодавчим документом у сфері зовнішньої політики, що проголосив прихильність республіки до загальноновизнаних норм міжнародного права.

У Киргизстані, як і в більшості інших країн так званого «пострадянського простору» пріоритет у виробленні зовнішньої політики країни належить інституту президента. При цьому спостерігається явна тенденція до фактичного розширення президентських повноважень у цій сфері – незалежно від формального юридичного закріплення в Конституції та законах республіки.

Перша Конституція незалежного Киргизстану, ухвалена 5 травня 1993 р.⁷⁶, була доволі скупою в плані регулювання зовнішньополітичної діяльності. Зазначалося, що Киргизька Республіка прагне загального і справедливого світу, взаємовигідної співпраці, вирішення глобальних і регіональних проблем мирним шляхом, дотримується загальноновизнаних принципів міжнародного права. До відання парламенту належало лише визначення основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики країни, а уряд мав «вживати заходів щодо реалізації зовнішньої політики Киргизької Республіки». Натомість президент Киргизької Республіки: представляв КР всередині країни

75 История создания. Министерство иностранных дел Кыргызской Республики. URL: <https://mfa.gov.kg/ru/istoriya-sozdaniya>

76 Конституция Кыргызской Республики. Принята на двенадцатой сессии Верховного Совета Республики Кыргызстан двенадцатого созыва 5 мая 1993 года.

та в міжнародних відносинах; вів міжнародні переговори та підписував міждержавні договори Киргизької Республіки; призначав за згодою Жогорку Кенеша глав дипломатичних представництв КР в іноземних державах та міжнародних організаціях; приймав вірчі та відзивні грамоти акредитованих дипломатичних представників іноземних держав та представників міжнародних організацій; надавав дипломатичні ранги, класні чини та інші спеціальні звання. До 2010 р. коло повноважень президента у сфері зовнішньої політики лише розширилося. До його повноважень також було віднесено визначення основних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики держави та здійснення керівництва зовнішньою політикою Киргизької Республіки

Протестні події 2010 р. спонукали країну до перегляду ролі і місця президента у політичній системі, тому у Конституції 2010 р.⁷⁷ повноваження глави держави у сфері міжнародної політики були частково перерозподілені на користь виконавчої влади, причому частина повноважень мала реалізовуватися за погодженням з прем'єром республіки.

Ключовим інститутом у реалізації зовнішньої політики на нинішньому етапі конституційного регулювання (нова Конституція Киргизької Республіки від травня 2021 р.⁷⁸) знову виступає президент.

Доктринальними документами найвищим пріоритетом зовнішньої політики Киргизької Республіки визначається забезпечення та захист її національних інтересів, суспільства та держави. Загальнодемократичні цінності – боротьба за мир і безпеку народів, повага до суверенності та територіальної цілісності держав, невтручання у їхні внутрішні справи, непорушність та недоторканність кордонів, взаємовигідне та рівноправне співробітництво – визначають загальні напрями зовнішньої політики країни. Зазначається, що зовнішня політика Киргизстану характеризується прагненням інтеграції як у глобальному, так і у регіональному масштабах.

У проведенні своїх національних інтересів Киргизстан декларує здійснення цілеспрямованої і збалансованої багатовекторної зовнішньої політики. Виходячи з цього, висувуються такі основні цілі сучасної зовнішньої політики Киргизстану: зміцнення незалежності

77 Конституция Кыргызской Республики. Принята референдумом (всенародным голосованием) 27 июня 2010 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913>

78 Конституция Кыргызской Республики от 5 мая 2021 года (принятый референдумом (всенародным голосованием) 11 апреля 2021 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213?cl=ru-ru>

та суверенітету, забезпечення безпеки та територіальної цілісності держави, проведення демократичних перетворень, зміцнення основ конституційного ладу, дотримання прав і свобод людини, створення сприятливих зовнішніх умов для стабільного внутрішнього розвитку, формування поясу добросусідства, вдосконалення інвестиційного клімату республіки⁷⁹.

Декларується, що у своїй зовнішньополітичній діяльності Киргизстан послідовно здійснює політику нейтралітету, не вступаючи у військові блоки та союзи⁸⁰. Ця теза суперечить фактичному стану речей, оскільки КР з 1992 р. є членом ДКБ/ОДКБ – військово-політичного блоку, де домінує Росія.

Основним політичним документом у сфері зовнішньої політики Киргизької Республіки, який містить систему поглядів на зміст, принципи та основні напрямки зовнішньополітичної діяльності держави, визначає її ключові пріоритети, є чинна на сьогоднішній день Концепція зовнішньої політики Киргизької Республіки (далі – Концепція) від березня 2019 р.⁸¹. Попередні варіанти Концепції були ухвалені у січні 2007 р.⁸² та травні 1999 р.⁸³.

На практиці зовнішня політика Киргизстану має суперечливий і непослідовний характер, основний зміст якої становить балансування між Росією, Китаєм і західними державами. При цьому зберігається високий ступінь постколоніальної залежності країни від РФ в політичній, економічній та безпековій сферах.

Після проголошення Киргизстаном незалежності у грудні 1991 р., впродовж року 62 держави встановили з ним дипломатичні відносини, серед них Туреччина, Австралія, США, всі країни Європейського Союзу та Швейцарія, Китай, Японія, Канада, Росія, Індія, Пакистан, Південна Корея.

Вже на початку 1992 р. в Бішкеку були відкриті посольства Туреччини, США, Китаю, Росії, Німеччини, Ірану та інших країн, представництво ООН. Сьогодні дипломатичні відносини встановлені з 155

79 Орен Я. Кыргызстан в мировом сообществе. *Молодой ученый*. 2016. № 14. С. 464–466.

80 Внешняя политика суверенного Кыргызстана. URL: <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/political-entity/foreign-policy/590-vneshnyaya-politika-suverennogo-kyrgyzstana.html>

81 Указ Президента КР от 11 марта 2019 года УП № 37 «О Концепции внешней политики Кыргызской Республики». URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430044?cl=ru-ru>

82 Указ Президента КР от 10 января 2007 года УП № 2 «О Концепции внешней политики Кыргызской Республики». URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4567?cl=ru-ru>

83 Концепция внешней политики Кыргызской Республики. URL: https://mfa.kg/acts/koncepciya-vneshnei-politiki-kr_kg.html

країнами світу⁸⁴, а у 36-х країнах світу працюють посольства та консульства Киргизстану⁸⁵. У свою чергу в Киргизстані відкриті диппредставництва 82 країн⁸⁶.

Відсутність реального впливу на світові процеси Киргизстан намагається компенсувати активністю у СНД, ОДКБ та інших інтеграційних проєктах Росії, а також висуванням глобальних гуманітарних ініціатив в ООН. В останні роки додалися проєкти в рамках інтеграційних ініціатив мусульманських, тюркських та центральноазіатських країн.

Для Киргизької Республіки вступ до ООН 2 березня 1992 р. надав можливості для демонстрації своєї присутності на міжнародній арені, став платформою для залучення зовнішніх донорів та іноземних інвестицій. Киргизстан став учасником розробки низки проєктів резолюцій, які мали важливе значення для інтересів Киргизстану. Киргизька Республіка є єдиною центральноазіатською державою, яка бере участь у миротворчих операціях під егідою ООН.

Найбільш значні події членства Киргизької Республіки в ООН – це прийняття ініційованих киргизькою стороною резолюцій Генеральної Асамблеї ООН: «Святкування тисячоліття киргизького національного епосу «Манас» у 1995 році»; «Міжнародний Рік гір у 2002 р.»; «Хід підготовки до Міжнародного Року гір» (55-а сесія); «Стійкий розвиток у гірських регіонах» (58-а сесія); «Надання сприяння бідним гірським країнам з подолання перешкод у соціально-економічній та економічних областях» (59-а сесія); «Стійкий гірський розвиток» (60-а, 62-а, 64-а, 66-а, 68-а сесії); «Святкування Року Киргизької Державності» (57-я сесія) та ін. З ініціативи Киргизстану з 2009 р. відзначається Всесвітній день соціальної справедливості. Киргизстан звертався до ООН з проблем тероризму, наркотрафіку, безпеки, гідроенергетики, уранових хвостосховищ, екології та соціально-економічних питань.

Киргизстан неодноразово обирався до різних виборних органів ООН та керівних структур її спеціалізованих установ. Наприклад, з 2016 по 2018 рік Киргизька Республіка була членом Ради ООН з прав людини⁸⁷.

Фактична багатовекторність проглядається навіть з переліку міжнародних структур, до яких входить ця країна. Нині Киргизстан є

84 Список стран, с которыми КР установил дипломатические отношения. URL: <https://old.mfa.gov.kg/contents/view/id/98>

85 Загранучреждения Кыргызской Республики. URL: <https://old.mfa.gov.kg/contents/view/id/100>

86 Диппредставительства иностранных государств в КР. URL: http://mfa.kg/diplomatic-missions-in-kr/dip-in-kr-2_ru.html

87 Орен Я. Кыргызская Республика в ООН. *Молодой ученый*. 2016. № 27. С. 321–325.

членом понад 100 міжнародних організацій та договірних органів⁸⁸. Це ООН, СОТ, ОБСЄ, ЮНЕСКО, СНД, Організація Договору про колективну безпеку, Шанхайська організація співробітництва, Організація ісламського співробітництва, Організація економічного співробітництва, Організація тюркських держав, Євразійське економічне співтовариство тощо⁸⁹.

Киргизстан уклав договори про вічну дружбу з Туреччиною, Казахстаном, Узбекистаном, Таджикистаном, Росією. Ціною певних територіальних поступок йому вдалося досягти узгодженості з Китайською Народною Республікою у спірній прикордонній проблемі 30-річної давності. У 1998 р. Казахстан і Киргизстан офіційно заявили про відсутність між ними будь-яких суперечок із прикордонних питань. Водночас залишаються неврегульованими територіальні суперечки з Узбекистаном і Таджикистаном.

Киргизстан намагався брати участь у врегулюванні проблеми по Нагірному Карабаху між Азербайджаном та Вірменією, у відновленні громадянського миру в Таджикистані. Киргизстан також звертався до ООН з ініціативою провести в Бішкеку міжнародну конференцію, щоб припинити збройне протистояння в Афганістані.

Якщо коротко охарактеризувати зовнішню політику Киргизької Республіки з 1991 р., то її спрямованість можна уявити як зигзагоподібний рух «від багатовекторності до багатовекторності». За першого президента Аскара Акаєва (1991–2005) було неофіційно проголошено принцип «відчинених дверей для всіх»: Киргизстан хотів дружити з усіма і стати «другою Швейцарією», одночасно розміщуючи на своїй території американську та російську військові бази. За Курманбека Бакієва (2005–2010), який змінив Акаєва, спостерігався явний крен у бік США. За Алмазбека Атамбаєва (2011–2017), навпаки, було взято курс на дружбу з Росією. «Газпром» отримав в управління газове господарство республіки. Киргизстан вступив до ЄАЕС, закрити базу США, денонсував угоду про співпрацю із США. Було також зроблено ставку на китайські кредити для покращення інфраструктури країни.

Фактичний відхід від задекларованих Киргизстаном принципів багатовекторності у часи А. Атамбаєва у бік посилення співпраці з РФ позначився і на доктринальному рівні. Киргизстан активно під-

88 Список міжнародних організацій, членами которых является КР. URL: <https://old.mfa.gov.kg/contents/view/id/99>

89 Сотрудничество с международными организациями. URL: http://mfa.kg/international-organizations/international-organizations_kg.html

тримував російську модель інтеграційних процесів на євразійському просторі, і навіть спробував надати їм нового імпульсу, використовуючи для цього концепт «Алтайської цивілізації»⁹⁰.

Термін «Алтайська цивілізація» набув поширення у 2017 р. у зв'язку з проведенням у Киргизстані Міжнародного форуму «Алтайська цивілізація та споріднені народи алтайської мовної родини»⁹¹. Ініціатива, озвучена на рівні глави держави на форумі, готувалася протягом щонайменше двох років⁹².

Ідея «Великої алтайської цивілізації» базується на таких постулатах:

– Алтай – одна з коликосок людської цивілізації, одна з найдавніших суперцивілізацій світу (4 тис. до н. е.), прабатьківщина фінно-угорських, тюрко-монгольських, маньчжуро-тунгуських, корейського, японського та інших народів.

– Археологічні пам'ятки нібито свідчать про спільність господарсько-культурного укладу, антропологічну схожість цих народів – спадкоємців алтайської цивілізації. Ба більше, навіть заселення Америки через Аляску також відбувалося жителями Алтаю 15–20 тис. років тому⁹³.

– Народи алтайської мовної родини сьогодні населяють не лише Алтай, Урал, Поволжя, Центральну Азію, Монголію та значні регіони Китаю, але й території від Якутії на півночі до Туреччини та Ірану на півдні, від Угорщини та Карелії на Заході до Японії та Кореї на сході. Разом з народами Росії та Китаю ці території утворюють величезний географічний та історико-культурний регіон – «континент» Євразія⁹⁴.

– Народи цієї цивілізації серед перших в людській історії подарували світові великі досягнення людської цивілізації – розвинені фор-

90 Паршин П. Б. «Алтайская цивилизация»: Историческая реалья, конъюнктурная идеология или перспективный бренд? *Аналитические доклады ИМИ*. 2019. Вып. 1 (50). М.: Институт международных исследований МГИМО МИД России. 36 с. URL: [https://mgimo.ru/upload/2019/06/AD_1\(50\)-2019.pdf](https://mgimo.ru/upload/2019/06/AD_1(50)-2019.pdf)

91 Труды Международного форума «Алтайская цивилизация и родственные народы Алтайской языковой семьи». Бишкек: Фонд «Мурас», 2017. URL: <https://publications.hse.ru/books/214710992>

92 Толканов Б. Алтайская цивилизация в КР: политические игры, поиск корней или расчет? URL: <https://ru.sputnik.kg/20170722/altajskaya-civilizaciya-v-kr-1034401378.html>; Курманов З. Что за проект «алтайская цивилизация» и что он несет тюркским народам? 03.08.2017. URL: <https://center.kg/article/60>

93 Древняя Алтайская цивилизация. URL: <https://pandoraworld.su/index.php?topic/1317-древняя-алтайская-цивилизация/>

94 Алтай – одна из колыбелей человеческой цивилизации, которая связывает Азию и Европу – Атамбаев. 20.07.2017. URL: <http://ru.siluxgc.com/html/R1653/201707/1485032636508.shtml>

ми держави, етнічної спільності, мови, писемності, міфології, релігії (тенгріанство), містобудування та матеріальної культури.

Тюркська цивілізація, перебуваючи між провідними державами, цивілізаціями, культурами Сходу та Заходу, Півночі та Півдня, виступала як цивілізація, що мала великий вплив на розвиток світової історії, культури, науки, мистецтва та світогляду. Тому Алтаю судилося стати духовною Меккою не тільки для тюркського світу, в майбутньому тут з'явиться новий Єрусалим для всього освіченого людства⁹⁵.

– «Алтайські народи Росії» (до яких автори ідеї відносять киргизів, казахів, башкирів, татар, балкарців, кумиків, нанайців та кримських татар) є нащадками енісейських киргизів і мають з ними не лише етно-лінгвістичну і культурну, але й кровну спорідненість, що має наводити на думку про необхідність тіснішої інтеграції Киргизстану та РФ.

– Ідея створення «єдиної тюркської мови» на основі турецької є контрпродуктивною, засобом міжнаціонального спілкування для алтайських народів має бути російська мова. Така ж ситуація і з ідеєю латинізації алфавіту. Кириличний алфавіт, мовляв, дозволив тюркським республікам Радянського Союзу «перебувати у єдиному культурному полі з усією Євразією», то ж має бути залишений.

З огляду на викладене «Велика алтайська цивілізація» або паналтаїзм – розглядається в РФ як одна з протипагантюркізму та ідеї створення «Великого Турану» – союзу всіх тюркських народів під егідою Туреччини. Концепція «Великого Турану» відсутня в офіційних документах турецького уряду, але вона знаходить відображення у поглядах та політиці турецьких офіційних осіб⁹⁶. І явне послаблення впливів Росії на Центральну Азію, яке відбувається на тлі політичних і військових невдач Москви в Україні, створює гіпотетичні можливості для втілення в реальність цих ідей.

Туран – це історична назва регіону на схід від річки Амудар'ї, що в широкому значенні цього терміну, приблизно відповідає нинішній Центральній Азії. «Великий Туран» – це умовна назва «союзу всіх тюркських народів» (200 млн осіб «від Алтаю до Середземного моря»), до якого в ідеалі, окрім самої Туреччини, мають увійти «Великий

95 Витовцев Н. Идеи паналтаизма чужды властям Республики Алтай. 31.07.2017. URL: <https://gorno-altaisk.ru/index.php?q=obshchestvo/idei-panaltaizma-chuzhdy-vlastyam-respubliki-altaj>

96 Екей М. «Тюркская экспансия», «уязвимая» Россия и оставшиеся без ответов вопросы о трагедии в Жанаозене. 18.12.2021. URL: <https://rus.azattyq.org/a/press-review-greater-turan-ideas-zhanaozen-s-legacy/31615005.html>

Азербайджан» (разом з частиною територій нинішнього Ірану), тюркські республіки Центральної Азії, Монголія, Синцзян-Уйгурський автономний район Китаю та тюркські народи Російської Федерації⁹⁷.

Суть ідеї «Великого Турану», яка є своєрідним синтезом пантюркізму і неосманізму, поєднанням етнолінгвістичних та релігійно-політичних чинників, – створення нового суперсоюзу (а в перспективі і єдиної держави), що може кинути виклик впливу в регіоні Росії, а також Ірану та Китаю. «Великий Туран» є для тюрків ідеєю того ж рівня, що й ідея «Русского мира» для росіян.

Цікаво, що окрім участі Киргизстану в Організації тюркських держав на державному рівні, киргизи виявилися дотичними і до інших форматів втілення ідеї «Великого Турану». Так, у листопаді 2022 р. в Україні був створений перший батальйон тюркських народів під назвою «Туран», який очолив громадянин Киргизстану Алмаз Кудабек. Підрозділ налічує наразі 350 бійців, етнічна приналежність яких явно перегукується з ідеями «Великого Турану». У батальйоні служать казахи, киргизи, буряти, алтайці, дагестанці та представники інших поневолених Росією народів⁹⁸.

Створення Організації тюркських держав (ОТД) в Росії, де побоюються втілення ідеї «Великого Турану», вважають серйозним викликом, насамперед для російських інтеграційних проєктів на «пострадянському просторі»⁹⁹. Так, Казахстан і Киргизстан, які увійшли до ОТД, є членами ОДКБ та ЄАЕС, і в рамках ОТД під егідою країни-члена НАТО Туреччини вони фактично виступають проти свого партнера з ОДКБ та ЄАЕС Вірменії.

Звичайно, наївно було б стверджувати, що ідея «Алтайської цивілізації» на даному етапі може протистояти концептуально оформленим ідеям пантюркізму чи панісламізму, які існують в інтелектуальну полі та практиці міжнародних відносин вже понад століття. Але низка чинників вказує на високу ймовірність політичної підтримки цього концепту з боку РФ.

Адже ідея паналтаїзму, у вигляді, як його представили в Киргизстані, є вигідною і навіть потрібною Росії для посилення інтеграції

97 Başkurdistan Türk mü, hangi irk? Başkurdistan hangi dili konuşuyor? 13.02.2022. URL: <https://www.karar.com/hayat-haberleri/baskurdistan-turk-mu-hangi-irk-hangi-dili-konusuyor-1651419>

98 Ганюкова О. В Україні створили перший батальйон тюркських народів Туран: його бійці готові знищувати режими Путіна та Кадірова. Відео. 21.11.2022. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/v-ukraini-stvorili-pershij-bataljon-tyurkskih-narodiv-turan-jogo-bijtsi-gotovi-znischuvati-rezhimi-putina-ta-kadirova-video.htm>

99 «Великий Туран» Эрдогана против многополярного мира. 20.01.2022. URL: <https://news-front.info/2022/01/20/velikiy-turan-erdogana-protiv-mnogopolyarnogo-mira/>

на «пострадянському просторі» в Центральній Азії. Все вказує також на те, що проєкт міг підтримуватися (якщо взагалі не був ініційований) Росією¹⁰⁰.

«Алтайська цивілізація» – це адаптація ідеї російського євразійства для тюркських народів Російської імперії/СРСР, своєрідний «Русский мир» для неросійських народів «пострадянського простору». Попри декларовану орієнтацію на специфічні етнокультурні особливості тюрків, в кінцевому підсумку, вона покликана сприяти тіснішій інтеграції народів Киргизстану та інших тюркомовних країн у геополітичний простір Росії. Простір «алтайської цивілізації» як «етно-лінгвістично-культурної спільноти народів, що населяють території від Жовтого до Балтійського морів»¹⁰¹ кореспондується з баченням Москвою формату єдиного євразійського простору та озвученою у 2010 р. В. Путіним для «*Sueddeutsche Zeitung*» ідеєю «єдиного економічного простору від Лісабона до Владивостока»¹⁰².

То ж, попри зниження рівня державної підтримки ідеї на нинішньому етапі в Киргизстані, вона вже взята на озброєння російською владою. Зокрема саме на концепт «Алтайської цивілізації» спирався прес-секретар В. Путіна Д. Песков, коментуючи оприлюднену в Туреччині карту «Великого Турану»¹⁰³.

У жовтні 2019 р. на засіданні міжнародного «круглого столу» у Держдумі на тему «Алтайський вектор євразійської інтеграції», геополітичний проєкт «Алтайська цивілізація» був визнаний «вкрай ефективним і перспективним цивілізаційно-комунікативного каналом взаємодії з країнами євразійського простору сучасності» та одним з ключових інструментів російської «м'якої сили». За словами головувачого, члена Комітету у справах СНД, євразійської інтеграції та зв'язків із співвітчизниками І. Белекова, концепт домінанти «Алтайської цивілізації» цементує засади РФ та збагачує євразійство. Більше того, зазначається, що на базисній духовно-світоглядній та культур-

100 Мира Карыбаева: «Энергия Алтая хранит ответы на вопросы: кто мы, откуда пришли и куда движемся как нация». URL: <http://www.dem.kg/index.php/ru/article/27099/mira-karybaeva-energiya-altaya-hranit-otvety-na-voprosy-kto-my-otkuda-prishli-i-kuda-dvizhemsya-kak-natsiya>

101 Ученые решили объединить усилия в исследовании Алтайской цивилизации. 22.07.2017. URL: <https://ria.ru/20170722/1498963311.html>

102 Putin: Plädoyer für Wirtschaftsgemeinschaft – Von Lissabon bis Wladiwostok. *Sueddeutsche Zeitung*. 25.11.2010. URL: <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/putin-plaedoyer-fuer-wirtschaftsgemeinschaft-von-lissabon-bis-wladiwostok-1.1027908>; Путин предложил Европе экономический альянс от Владивостока до Лиссабона. 25.11.2010. URL: <https://lenta.ru/news/2010/11/25/wirtschaft/>

103 Мильченко А. В Кремле напомнили о «центре тюркского мира». Он не в Турции. 21.11.2021. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2021/11/21_a_14228275.shtml

но-прикладній основі алтайського вектора євразійської інтеграції є «цілком правомірною можливістю розробити ідеологічну платформу гармонійного співіснування народів Євразії в ХХІ ст.»¹⁰⁴.

Не зважаючи на глибоку включеність у російські інтеграційні проекти, Киргизстан останніми роками бере активну участь і в альтернативних проектах, які згодом можуть перерости у нові регіональні організації з високим ступенем інтеграції. Зокрема, йдеться про ОТД, провідну роль в якій грає Туреччина.

Розмови про створення міжнародної політичної організації, яка б поєднувала незалежні тюркські держави, велися з 1990-х років. Активні роботи зі створення подібної організації почали проводитися з середини 2000-х років за активної участі Туреччини, Азербайджану та Казахстану. 3 жовтня 2009 р. в азербайджанському м. Нахічевань між президентами Азербайджану, Казахстану, Киргизстану та Туреччини було підписано угоду про створення міжнародної організації Тюркська рада. Свою нинішню назву (ОТД) організація отримала у 2021 р. на саміті Ради співробітництва тюркомовних держав у м. Стамбул. На сьогодні має п'ять дійсних членів: Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туреччина, Узбекистан. Статус спостерігачів – Угорщина та Туркменістан¹⁰⁵.

При цьому розвиток «тюркського світу» до 2040 р. не передбачає співпраці з пострадянськими структурами – ЄАЕС, ОДКБ та СНД, на відміну від європейських організацій – ЄС, ОБСЄ та ін. У перспективі цей союз може стати аналогом Європейського союзу та прямим конкурентом для Євразійського економічного союзу¹⁰⁶. Принаймні для Киргизстану поглиблена співпраця в рамках ОТД стала б прийнятним виходом у ситуації неминучої втрати Росією, що слабне від санкцій і війни в Україні, свого традиційного значення гаранта безпеки для країн Центральної Азії.

А поки що Киргизстан посилено намагається шукати своє місце у світі, що стрімко змінюється.

Восени 2019 р. тодішній президент Киргизстану С. Жеєнбеков (2017–2020) знову заявив, що Киргизстан має на меті проведення багатовекторної дипломатії. За короткий проміжок часу він відвідав центральноазіатські країни – Казахстан, Узбекистан, Таджикистан та

104 Алтайский вектор евразийской интеграции. Материалы круглого стола. М.: Издание Государственной Думы, 2020. С.12–18.

105 History of Organization. Organization of Turkic States. URL: <https://www.turkkon.org/en/organizasyon-tarihcesi>

106 Юсупов А. Внешняя политика Кыргызстана: тюркский поворот? 26.11.2021. URL: <https://kundemi.kg/index.php?newsid=4528>

Туркменістан, а також здійснив державні та офіційні візити до Росії, Китаю, Туреччини та деяких країн Євросоюзу¹⁰⁷.

Зміна глави держави та політичної конфігурації в країні внаслідок політичної кризи у жовтні 2020 р. та позачергові президентські вибори у січні 2021 р. поки що не спричинили якихось кардинальних змін у сфері зовнішньої політики. Новий президент Киргизстану С. Жапаров у своїй інавгураційній промові заявив про намір Бішкека розвивати відносини з країнами Заходу та Сходу, приділяючи особливу увагу інвестиційній, культурно-гуманітарній та туристичній співпраці. Жапаров повідомив, що Киргизстан продовжить багатопланову зовнішню політику, спрямовану на забезпечення територіальної цілісності, безпеки, соціально-економічного розвитку та захисту прав громадян країни.

Пріоритетом зовнішньої політики Киргизстану буде зміцнення всебічного співробітництва з центральноазіатськими сусідами, а також зі стратегічними партнерами – Росією, Туреччиною та Китаєм¹⁰⁸. Тобто Киргизстан продовжуватиме рухатися шляхом багатовекторності, закріпленим у державних доктринальних документах, поступово дистанціюючись від Росії. Процеси такого дистанціювання відбуватимуться тим інтенсивніше, що швидше буде знайдено варіант «безпекової парасольки» для країн Центральної Азії та Киргизстану зокрема.

На даному етапі значний вплив на безпекову ситуацію в регіоні Центральної Азії, на формування у його межах міждержавних альянсів справляє давній і досі не врегульований територіальний конфлікт між Киргизстаном та Таджикистаном.

У середньому у Ферганській долині, де проходять три державні кордони між Киргизстаном, Таджикистаном та Узбекистаном, відбувається близько 10 конфліктів на рік¹⁰⁹. Основа цих конфліктів – радянська політика щодо національних республік, межі між якими були суто адміністративними і не враховували етнічної приналежності населення. Проблема загострилася після проголошення незалежності

107 Торегельды уулу Б. Бишкек заявляет о приверженности многовекторной дипломатии. Так ли это? 13.11.2019. URL: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_forein_policy_us_russia/30267537.html

108 Жапаров: Кыргызстан намерен развивать отношения со странами Запада и Востока. 15.12.2021. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/жапаров-кыргызстан-намерен-развивать-отношения-со-странами-запада-и-востока/2448263>

109 Титова А. Годы взаимных обвинений. Вспоминаем пограничные конфликты Кыргызстана и Таджикистана за последние пять лет. 20.09.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/09/20/gody-vzaimnyh-obvinenij-vspominaem-pogranichnye-konflikty-kyrgyzstana-i-tadzhikistana-za-poslednie-pyat-let/>

ті країнами ЦА. Кожна з держав дотримується власної позиції щодо обрисів кордону. Зокрема, Таджикистан наполягає на версії адміністративного кордону 1924–1939 рр., де наприклад, Ворух безпосередньо поєднаний з основною частиною цієї республіки. Натомість Киргизстан акцентує увагу на межах, сформованих у 1958–1959 рр., згідно з якими Ворух – це ексклав, оточений киргизською територією¹¹⁰.

Тому станом на червень 2021 р. з понад 900 км державного кордону між Киргизстаном та Туркменістаном було уточнено лише близько 600 км¹¹¹. Спірні території становлять приблизно 30% довжини кордону двох країн¹¹², через що у прикордонних мешканців обох держав виникають суперечки через спільну інфраструктуру, доступ до води, пасовища або дороги.

Попри те, що 3 травня 2021 р. Киргизстан та Таджикистан підписали угоду про демаркацію кордону, кордон між ними так і не було демарковано та делімітовано, через що часто спалахують збройні сутички та конфлікти між місцевим населенням. Ескалація конфлікту спостерігалась у квітні 2021 р., коли постраждало щонайменше 173 людей, та у вересні 2022 р.

Останній конфлікт є наймасштабнішим і кровопролитнішим за всю історію киргизсько-таджицьких конфліктів на кордоні. Адже бойові зіткнення характеризувалися масовим використанням таджицькою стороною РСЗВ «Град», «Ураган» по Ошській та Баткенській областях Киргизстану, ракетними ударами по м. Баткен. За даними киргизської влади, під час конфлікту з киргизського боку загинуло 63 особи і близько 140 тис. було евакуйовано¹¹³. За даними МЗС Республіки Таджикистан з таджицької сторони загинуло 59 осіб¹¹⁴.

Обидві сторони здійснили спроби політико-дипломатичного врегулювання конфлікту. Так, на полях саміту глав держав – членів ШОС

110 Умаров Т. Конфликт без посредников. Кто выиграл от войны на границе Киргизии и Таджикистана. 04.05.2021. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/84454>

111 Кыргызстан и Таджикистан согласовали некоторые спорные приграничные участки. 24.07.2022. URL: <https://cutt.ly/AVIUx6b>

112 Конфликт из-за воды: Бишкек заявил об атаке Таджикистана на пять погранзастав. 29.04.2021. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56930390>

113 На границе Киргизии и Таджикистана четыре дня продолжались бои. 19.09.2022. URL: <https://meduza.io/feature/2022/09/19/na-granitse-kirgizii-i-tadzhikistana-chetyre-dnya-prodolzhalis-boi>

114 Аслонова Н. МИД Таджикистана обновил данные по погибшим на границе. А потом убрал эту информацию с сайта. Новости 10.10.2022. URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20221010/mid-tadzhikistana-obnovil-dannie-pogibshim-na-granitse-a-potom-ubral-etu-informatsiyu-s-saita>

16 вересня 2022 р. за посередництва Росії відбулася зустріч президентів Киргизстану й Таджикистану – С. Жапарова та Е. Рахмона¹¹⁵. За підсумками зустрічі киргизською стороною було заявлено, що В. Путін «висловив готовність сприяти» у вирішенні проблем на кордоні. Але оскільки Кремль зайнятий війною в Україні навряд чи Москва може дозволити собі приділяти багато уваги Центральній Азії. ОДКБ ж стабільно ігнорує таджицько-киргизський конфлікт. Взагалі сам факт того, що п'ять із шести країн, що входять до цієї організації, перебувають у стані війни чи збройного конфлікту, куди ОДКБ не втручається, багато говорить про її пріоритети¹¹⁶. Китай – інший великий регіональний гравець – традиційно воліє не втручатися в чужі локальні конфлікти¹¹⁷.

Киргизстан тричі звертався за допомогою до ОДКБ: у 1999 р., під час Баткенських подій, коли в країну вторглися озброєні ісламісти з Афганістану та Таджикистану, у 2010 р., коли в Оші та Баткені стався кровопролитний міжетнічний конфлікт, у 2021 р., під час жорсткого збройного конфлікту на таджицько-киргизському кордоні. І всі три рази отримав відмову¹¹⁸.

Не зважаючи на це секретар Ради безпеки Киргизької Республіки М. Іманкулов заявив, що країна не має наміру виходити з ОДКБ, оскільки ця організація потрібна Киргизстану для захисту від можливих агресій у майбутньому¹¹⁹. Але не випадково Киргизстан шукає альтернативи не лише в економічній сфері, ведучи, поки на рівні суспільства, дискусії щодо доцільності участі в ОДКБ¹²⁰.

Загалом ескалація прикордонного конфлікту між Киргизстаном та Таджикистаном засвідчила зниження ролі Росії як впливового актора в Центральній Азії і на всьому просторі СНД, який мав би вплив на управління конфліктними ситуаціями в регіоні або їх урегулювання. Анонсоване міністром оборони РФ С. Шойгу наприкінці серп-

115 Лидеры Кыргызстана и Таджикистана договорились о прекращении огня и отводе войск от границы. 16.09.2022. URL: <https://fergana.agency/news/127790/>

116 Умаров Т. Культ мести. Откуда и куда ведет война Кыргызстана и Таджикистана. 20.09.2022. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/87961>

117 «Компромиссы крайне не популярны». Сможет ли Москва помирить Кыргызстан и Таджикистан? 15.10.2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-63261346>

118 Абишев И. Отказ от «Нерушимого братства». Кому, кроме России, нужна ОДКБ? 10.10.2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-62929715>

119 Кальков М. Секретарь Совбеза КР заявил, что Кыргызстан не намерен выходить из ОДКБ. 17.10.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/10/17/sekretar-sovbeza-kr-zayavil-chto-kyrgyzstan-ne-nameren-vyehodit-iz-odkb/>

120 Шекербек кызы Г. Нужна ли Организация договора о коллективной безопасности Кыргызстану? URL: https://www.gezitter.org/interviews/97378_nujna_li_organizatsiya_dogovora_o_kollektivnoy_bezopasnosti_kyrgyzstanu/

ня 2022 р. на зустрічі глав оборонних відомств держав – членів ШОС посилення російських військових баз у Центральній Азії¹²¹, ймовірно, залишатиметься лише формальним на тлі участі близько 1500 російських військовослужбовців із 201-ї бази в Таджикистані¹²² та принаймні 90 військових із авіабази в м. Кант (Киргизстан)¹²³ у військовій агресії проти України. Путінські заклики під час телефонної розмови із С. Жапаровим та Е. Рахмоном до мирного врегулювання ситуації мали мінімальний вплив на подальший процес переговорів між сторонами конфлікту.

Незважаючи на задеклароване сторонами припинення вогню та переговори із врегулювання, конфлікт має значний потенціал до подальшого загострення з огляду на актуальні геополітичні виклики в регіоні. Обидві держави, незважаючи на декларовані наміри та формальну двосторонню співпрацю в рамках регіональних багатосторонніх механізмів, фактично демонструють брак довіри одна до одної щодо здатності протидіяти вказаним загрозам¹²⁴.

Крім того, інциденти на киргизько-туркменському кордоні можуть розглядатися і як частина добре відпрацьованих Росією сценаріїв з маніпулювання збройними конфліктами низької інтенсивності з метою отримання впливу на політичні та безпекові рішення обох країн-учасниць такого конфлікту.

Такі сценарії вже були застосовані Росією щодо тих країн з числа колишніх союзних республік СРСР, які з точки зору РФ, мають найбільші ризики виходу з-під російського впливу. Свого часу під різними приводами Росія розпалила збройні конфлікти у різних точках колишнього СРСР і фактично окупувала деякі регіони: Придністров'я (ПМР, Молдова), 1992 р.; Абхазія (Грузія), 1992–2008 р.; Південна Осетія (Грузія), 1992–2008 р. На початку 2014 р. Росія, здійснила анексію Криму, а потім, у березні-квітні 2014 р. почала розігрувати подібний сценарій і на сході України.

Маніпуляція збройними конфліктами дозволяє Росії демонструвати контроль чи, принаймні, вплив на проблемні регіони, а отже

121 Жолдошев К. Россия усилит свои военные базы в Центральной Азии. 26.08.2022. URL: <https://rus.azattyk.org/a/32005354.html#comments>

122 «Они уехали на 4 месяца и больше не вернулись». 13.09.2022. URL: <https://rus.ozodi.org/a/32030414.html>

123 Бийбосунув А., Касымбеков К. Россия использует авиабазу «Кант» для переброски военных в Украину? 13.09.2022. URL: <https://rus.azattyk.org/a/32030292.html>

124 Ярмоленко В. Загострення прикордонного конфлікту між Киргизстаном та Таджикистаном: внутрішньополітичний та міжнародний контекст. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/zahostrennya-prykordonnoho-konfliktu-mizh-kyrgyzstanom-ta>

маркувати себе як впливового регіонального чи світового гравця. То ж не виключено, що і загострення конфлікту на кордоні з Таджикистаном має на меті посилення залежності Киргизстану від РФ у сфері безпеки.

Зміна геополітичної ситуації у зв'язку з російською агресією в Україні підштовхує владу Киргизстану до необхідності диверсифікувати свою зовнішню політику та економічні зв'язки. Фактично, цей чинник змушує країну здійснювати на практиці багатовекторну зовнішню політику, орієнтацію на яку увесь час декларувала Киргизька Республіка.

Розвиток кризи в Росії через війну та санкції все більше знецінюватиме вигоди від економічної близькості з нею. Дедалі більше експертів і політиків в Киргизстані висловлюються за розвиток альтернативних до існуючих (СНД, ЄАЕС) інтеграційних проєктів. У їхньому розумінні Росія вже втрачає для сусідів колишнє значення як територія транзиту, як ринок праці та гарант безпеки у регіоні¹²⁵.

Як один з наслідків послаблення Росії, головним гравцем в Центральній Азії стає Китай. Прикметно, що глава КНР Сі Цзіньпін здійснив свій перший закордонний візит після пандемії саме до Центральної Азії. Загалом під час візиту до регіону він взяв участь у майже 30 багатосторонніх та двосторонніх заходах. Згідно із заявою китайського МЗС, Самаркандський саміт 2022 р. став найпліднішим за всю історію ШОС, адже у його рамках було підписано 44 документи¹²⁶.

При цьому китайський лідер активно обіцяв державам регіону захист від зовнішніх загроз, про що дав окремі запевнення під час особистих зустрічей із президентами країн Центральної Азії. Ці заяви примітні тим, що традиційно у сфері оборони та безпеки країни регіону дивились на Росію, а Китай розглядався здебільшого як економічний партнер. Але тепер, схоже, ситуація змінюється¹²⁷.

На полях саміту ШОС у Самарканді 15 вересня 2022 р. Киргизстан, Китай та Узбекистан підписали угоду щодо співробітництва у будів-

125 Мухин В. Алло, это прачечная? Есть ли у Центральной Азии будущее в ЕАЭС. 04.04.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/04/04/allo-eto-prachechnaya-est-li-u-tsentralnoj-azii-budushhee-v-eaes/>

126 Foreign Ministry Spokesperson Mao Ning's Regular Press Conference on September 19, 2022. URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/202209/t20220919_10767935.html

127 President Xi Jinping Attends the 22nd Meeting of the SCO Council of Heads of State and Delivers Important Remarks. 16.09.2022. URL: https://www.mfa.gov.cn/eng/zxxx_662805/202209/t20220916_10767162.html

ництві залізниці «Китай – Киргизстан – Узбекистан» по ділянці на території Киргизької Республіки за комбінованим варіантом маршруту Торугарт – Арпа – Макмал – Джалал-Абад. Підписання цього документу може докорінно змінити статус Росії як транзитного мосту між Китаєм та Європою. Адже фактично йдеться про відкриття «Шовкового шляху» в обхід Росії. Новий залізничний коридор стане південним відгалуженням континентального мосту Євразії та зможе забезпечити доставку вантажів з Китаю до країн Центральної Азії та Близького Сходу, зокрема Туреччини, і далі до Євросоюзу. При цьому Китай у 2022 р. повністю зупинив інвестиції в Росії у рамках транспортного мегапроєкту «Один пояс, один шлях»¹²⁸.

Серйозною віхою у співробітництві двох держав став візит президента Киргизької Республіки С. Жапарова до Китаю і його участь в церемонії відкриття Зимових Олімпійських ігор 2022 р. у Пекіні. 7 лютого 2022 р. за підсумками зустрічі президента КР та голови КНР Сі Цзіньпіна було прийнято спільну заяву, де сторони наголосили, що за три десятиліття було побудовано дружні, довірчі, партнерські відносини та налагоджено взаємовигідне співробітництво у політичній, економічній, культурно-гуманітарній сферах, а також у сфері безпеки. Двом державам у відносно короткий історичний період (1996) вдалося на взаємоприйнятних умовах вирішити чутливе прикордонне питання¹²⁹.

Водночас, нерозбірливість у партнерах може знову зіграти злий жарт з Киргизстаном. Позбавившись залежності від РФ, він може потрапити у пастку до Китаю.

Так, Національне бюро економічних досліджень США влітку 2019 р. опублікувало дослідження про китайські закордонні кредити. З нього випливає, що Киргизстан посідає 5-те місце у світі за часткою зовнішнього боргу Китаю від свого ВВП. При цьому значна частина боргових зобов'язань щодо Китаю прихована, і навіть сама влада Киргизстану може не знати, скільки їм потрібно буде повернути східному сусідові і на яких умовах. Здійснений у документі аналіз показує, що борг Киргизстану Китаю перевищує 30% ВВП¹³⁰. Однак через обсяг прихованих боргів цей відсоток може бу-

128 Китай-Центральная Азия: в воздухе запах больших денег. 26.07.2022. URL: <https://russian.eurasianet.org/китай-центральная-азия-в-воздухе-запах-больших-денег>

129 По итогам встречи Президента Садыра Жапарова и Председателя КНР Си Цзиньпина принято Совместное заявление. 07.02.2022. URL: http://www.president.kg/ru/sobytiya/novosti/21845_po_itogam_vstrechi_prezidenta_sadira_ghaparova_i_predsedatelya_knr_si_czinpina_prinyato_sovmestnoe_zayavlenie

130 Horn S., Reinhart C., Trebesch C. China's Overseas Lending. *Journal of International Economics*. 2021. Vol. 133. URL: <https://www.nber.org/papers/w26050>

ти вищим. Відомо, що зобов'язання Киргизької Республіки лише перед державним Експортно-імпортним банком Китаю становлять майже 1,8 млрд дол. США¹³¹.

У зовнішній політиці Киргизстан, швидше за все, продовжуватиме дотримуватися лінії прихильності до російського орієнтира, одночасно розвиваючи тісні зв'язки з КНР. Однак у міру підвищення ролі «китайського чинника» у внутрішній політиці Киргизстану є підстави вважати, що всередині керівництва країни може виникнути протистояння між двома політичними групами, які можна умовно позначити: «проросійською» та «прокитайською» відповідно¹³².

Попри лояльність до Росії, Киргизстан змушений визначатися і щодо агресії свого стратегічного союзника в Україні.

З моменту відкритої фази російської агресії в Україні у 2014 р. Киргизстан виступав за врегулювання військового конфлікту між Росією та Україною політико-дипломатичним шляхом, висловлюючи тривогу та стурбованість через можливість Третьої світової війни¹³³.

З 9 резолюцій Генеральної асамблеї ООН щодо російської окупації Криму, ухвалених впродовж 2014–2021 рр., Киргизстан у 2/3 випадків (6 разів) голосував синхронно з РФ. Так само Киргизстан виступив і проти проєктів так званої посиленої резолюції щодо Криму 17 листопада 2021 р.¹³⁴.

Але з початком повномасштабного вторгнення Росії до України у 2022 р. ставлення до війни в Україні розкололо суспільство Киргизстану.

Щодо російської агресії в Україні офіційний Киргизстан зайняв формально нейтральну позицію, наголошуючи на тому, що виступає за «мирне вирішення конфлікту виключно політико-дипломатичними методами у рамках загальновизнаних принципів та норм міжнародного права»¹³⁵, але ухиляючись від офіційної відповіді на питання чи визнає Киргизстан «незалежність» «Донецької Народної Республі-

131 Отдаление от медведя и приближение к дракону, или Усиливается ли Китай в Центральной Азии? 08.08.2022. URL: <https://rus.azattyk.org/a/central-asia-chinas-role-rafaello-pantucci/31978507.html>

132 Салиев А.Л. «Китайский фактор» во внешней политике Кыргызстана: двусторонний и региональный уровни. 2008. URL: <https://textbooks.studio/mejdunarodnie-otnosheniya-uchebnik/kitayskiy-faktor-vneshney-politike.html>

133 Есипов В. Глава МИД Кыргызстана: Мир стоит на грани деления на правых и неправых. 30.03.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/glava-mid-kyrgyzstana-mir-stoit-na-grani-deleniya-na-pravyh-i-nepravyyh/a-61293878>

134 Комітет Генасамблеї ООН підтримав проєкт посиленої кримської резолюції: хто голосував проти. 17.11.2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/11/17/7130423/>

135 Aliyev Taufur, Nazir. Бишкек выступает за мирное разрешение конфликта между Украиной и РФ – МИД. 02.03.2022. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/бишкек-выступает-за-мирное-разрешение-конфликта-между-украиной-и-рф-мид/2521263>

ки» та «Луганської Народної Республіки» та територією якої країни Бішкек вважає Крим.¹³⁶

Позицію підкресленого нейтралітету влада пояснює незначними розмірами країни, необхідністю зниження зовнішнього боргу, відновлення її економіки, що передбачає «підтримання рівних відносин з усіма країнами»¹³⁷. Враховуючи, що КР є членом ОДКБ і ЄАЕС, має значну економічну та політичну залежність від Росії, така підкреслено нейтральна позиція може бути витлумачена і як латентне засудження цих дій РФ – у форматі, який може дозволити собі країна. Наприклад, Киргизстан висловився проти відправки Киргизстаном військ в Україну в рамках ОДКБ чи миротворців ООН¹³⁸. Однак в нинішній ситуації нейтралітет є, радше, підтримкою дій Росії. Адже «мовчання – знак згоди».

Так, Киргизстан утримався при голосуванні за резолюції ООН щодо підтримки України А/ES 11/L1¹³⁹ яка закликає РФ скласти зброю та визнати суверенітет території України, та А/ES-11/L.2¹⁴⁰, яка покладає відповідальність на Росію за гуманітарну кризу в Україні й закликає до негайного припинення вогню. Так само КР утрималася у жовні 2022 р. під час голосування за резолюцію, яка засуджує спробу Росії анексувати окуповані території Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької обастей України¹⁴¹.

Натомість Росія вважає, що влада Киргизстану займає «відсторонену позицію» щодо агресії в Україні, не позначаючи якимось чином свого ставлення.

Щодо настроїв у суспільстві Киргизстану наразі немає об'єктивних даних. Якщо вірити соціопитуванням, проведеним наприкінці квітня

136 Калыков М. «Не стоит на нашей повестке». МИД Кыргызстана не хочет говорить, чей Крым, и признают ли они «ДНР» и «ЛНР». 08.04.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/04/08/ne-stoit-na-nashej-povestke-mid-kyrgyzstana-ne-hochet-govoritchej-krym-i-priznayut-li-oni-dnr-i-lnr/>

137 Генассамблея ООН приостановила членство России в Совете по правам человека. Кыргызстан голосовал против. 08.04.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/04/08/genassambleya-oon-priostanovila-chlenstvo-rossii-v-sovete-po-pravam-chelovekakyrgyzstan-golosoval-protiv/>

138 Такого варианта нет, – секретарь Совбеза об отправке Кыргызстаном войск на Украину в рамках ОДКБ или миротворцев ООН. 15.03.2022. URL: <https://kg.akipress.org/news:1768581>

139 Генеральная асамблея ООН заклкала Росию припинити повномасштабне вторгнення в Україну. 24.03.2022. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/817560.html>

140 Генасамблея ООН ухвалила резолюцію з вимогою до Росії припинити застосування сили в Україні та вивести війська. 02.03.2022. URL: <https://mind.ua/news/20236970-genasambleya-oon-uhvalila-rezolyuciyu-z-vimogoyu-do-rosiyi-pripiniti-zastosuvannya-sili-v-ukrayini-ta-vives>

141 Боженко А. Генасамблея ООН засудила спробу Росії анексувати окуповані території України. 12.10.2022. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/hensambleja-oon-zasudila-sprobu-rosiji-aneksuvati-okupovani-teritoriji-ukrajini-881743.html>

2022 р. Фондом «Євразійці – нова хвиля» з питання конфлікту в Україні, понад 45% опитаних киргизстанців підтримують дії Росії, 38% дотримуються нейтралітету і лише 4,2% виступають на підтримку України¹⁴². Однак, враховуючи рівень шельмування прихильників України у місцевій проросійській пресі, їх кількість не є домінуючою, але явно набагато вищою, аніж її намагаються представити через псевдосоціологічні опитування. І рівень поляризації суспільства також набагато вищий, аніж це намагаються демонструвати державні ЗМІ.

Після російського збройного вторгнення на територію України пройшло кілька антивоєнних акцій. Не надто чисельні акції на підтримку України відбулися у Бішкеку та Оші, наприклад, 25 лютого, 17 та 26 березня 2022 р. У мітингах брали участь від 30 до 50 людей, зокрема активісти та журналісти. Учасники акції тримали плакати з гаслами «Ні війні!», «Киргизстан з Україною!», «Живи, Україно!»¹⁴³. Для порівняння – подібна акція у Алмаати на початку березня 2022 р. зібрала від 3 до 5 тис. осіб¹⁴⁴.

Група активістів, серед яких згадуються А. Турдукулов, Б. Сатаркулов, У. Арикова, напередодні 9 травня 2022 р. закликали заборонити в Киргизстані, поряд зі знаками «Z» і «V», використання гвардійської (георгіївської) стрічки, а свято з «Дня Перемоги» перейменувати на «День пам'яті та світлого смутку»¹⁴⁵. Одна з учасниць акції протесту, мешканка Бішкека Ч. Жолчуева сказала місцевому інформаційному агентству 24. kg, що киргизстанці не повинні сидіти склавши руки, бо Киргизстан одного разу може опинитися на місці України¹⁴⁶.

Послу України в Киргизстані В. Жовтенко, наприклад, не вдається провести зустріч з міністром надзвичайних ситуацій Б. Ажикеевим з приводу хоча б символічного надання цієї країною гуманітарної до-

142 Более тысячи кыргызстанцев ответили на вопрос, как они относятся к спецоперации России на Украине. 28.04.2022. URL: https://kundemi.kg/jeto-interesno/7218-bolee-tysjachi-kyrgyzstancsev-otvetili-na-vopros-kak-oni-otnosjatsja-k-specoperacii-rossii-na-ukraine.html?fbclid=IwAR3hokDC4rpmY4NPqyTbFLINCd9tRJEHSzvBvuy8hNgWj6R_SiYJTqCo9U

143 В Бишкеке и Оше прошли акции в поддержку Украины. 25.02.2022. URL: <https://rus.azattyk.org/a/31722759.html>

144 Жители Алматы вышли на митинг против военной агрессии России. 06.03.2022. URL: <https://rus.azattyk.org/a/31738642.html>

145 Ночёвкин В. «А свобода здесь есть только у одного слова. И слово это – моё!». 12.05.2022. URL: <https://kundemi.kg/index.php?newsid=7373>

146 Лидеры стран ЦА молчат по поводу Украины, но рынки и общественность штормит. 24.02.2022. URL: <https://russian.eurasianet.org/лидеры-стран-ца-молчат-по-поводу-украины-но-рынки-и-общественность-штормит>

помоги Україні¹⁴⁷. Натомість у Киргизстані існує активний волонтерський рух, який збирає гуманітарну допомогу для українців. Зокрема цим займається Громадський фонд «Допомагати легко» Д. Аляєва¹⁴⁸. Відомий киргизський співак К. Примбердієв виконав пісню українською мовою на знак підтримки постраждалих українців через війну з Росією¹⁴⁹.

Зміні суспільних настроїв може сприяти зміна економічної ситуації, обмеження трансляції низки пропагандистських телеканалів РФ, а також збільшення інформації про загиблих в Україні киргизів, які беруть участь у злочинній війні.

Станом на кінець жовтня 2022 р. з відкритих джерел відомо про повернення до Киргизстану тіл принаймні семи солдатів, які воювали на боці збройних сил Росії¹⁵⁰. Враховуючи рівень приховування Росією реальних військових втрат в Україні, ці дані не є вичерпними.

На думку киргизстанської опозиції, використання державної атрибутики та присутність солдатів Національної гвардії на похоронах цих осіб зводить нанівець зусилля МЗС КР, яке намагалося показати нейтральну позицію. У підсумку КР виглядає як країна, яка підтримує війну¹⁵¹.

Країни Центральної Азії вже повною мірою відчули наслідки санкцій проти Росії: національні валюти девальвуються, брак товарів, скорочуються грошові перекази. Економічний спад у Росії означатиме зменшення кількості робочих місць і, отже, зменшення потреби у робітниках із Центральної Азії. Міжнародні санкції впливають на економіку РФ, запускаючи при цьому ланцюгову реакцію негативних процесів у економіках економічно і політично залежних країн пострадянського простору.

Республіки Центральної Азії останнім часом почали виходити з-під впливу Кремля, чітко відчувши момент слабкості Росії. Нині Мо-

147 Алмас М. Посол Украины: Не удается встретиться с главой МЧС Кыргызстана по вопросу гумпомощи. 14.04.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/04/14/posol-ukrainyne-udaetsya-vstretitsya-s-glavoj-mchs-kyrgyzstana-po-voprosu-gumpomoshhi/>

148 Dinara Alyaeva. Facebook. 10.04.2022. URL: <https://www.facebook.com/solaren/posts/10161634706144992>

149 Розиев И. Одним видео: Певец Кайрат Примбирдиев спел песню в поддержку украинцев. 15.04.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/04/15/odnim-video-pevets-kajrat-primbirdiev-spel-pesnyu-v-podderzhku-ukraintsev/>

150 Балкыбекова К. На войне в Украине погиб Мирлан Тохтахунов – посольство России. 10.07.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/07/10/na-vojne-v-ukraine-pogib-mirlan-tohtahunov-posolstvo-rossii/>

151 Выходцы из стран Центральной Азии участвуют в войне в Украине – CABAR.asia. 07.04.2022. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/04/07/vyhodtsy-iz-stran-tsentralnoj-azii-uchastvuyut-v-vojne-v-ukraine-cabar-asia/>

сква розплачується за десятиліття зневаги та імперського мислення у ставленні до своїх союзників.

Поразка Росії призведе до корінного зламу системи міждержавних відносин, що склалася на пострадянському просторі, поставивши під питання саме існування військово-політичних та економічних об'єднань під егідою Росії, у тому числі ОДКБ та ЄАЕС, на уламках яких можуть з'явитися більш рівноправні та взаємовигідні регіональні проекти.

Найімовірніше, Киргизстан продовжуватиме рухатися шляхом багатовекторності, закріпленим у доктринальних документах, поступово дистанціюючись від Росії. Процеси такого дистанціювання відбуватимуться тим інтенсивніше, що швидше буде знайдено варіант «безпекової парасольки» для країн Центральної Азії та Киргизстану зокрема.

Розділ 14. Історичне підґрунтя сучасного стану Таджикистану в центральноазійському регіоні

Згідно бачення сучасної таджицької історіографії (Н. Негматов¹⁵², Р. Масов¹⁵³ та ін.) та підходів державних ідеологів (Е. Рахмон¹⁵⁴), таджики є найдавнішим автохтонним народом сучасної Центральної Азії, нащадками цивілізації арійців якій понад 8 тис. років. Згідно концепції М. Рахматшо у III–I тис. до н.е. територія сучасних Таджикистану, Узбекистану, Афганістану та східної частини Ірану називалась Адріана, яка була прабатьківщиною арійців¹⁵⁵.

Вперше положення про те, що таджики є єдиним корінним населенням регіону – потомками давньої арійської цивілізації, з'являється у роботах академіка АН СРСР Б. Гафурова¹⁵⁶, який у 1946–1956 рр. був першим секретарем ЦК Комуністичної партії Таджикистану.

Виходячи з таких концептуальних підходів, за своїм походженням таджики є ближчими до індоевропейських народів ніж до тюрк-

152 Негматов Н.Н. Ариана и Арийанведжа (история и цивилизация). Худжанд: «Нашир», 2006. 709 с.

153 Масов Р. Тюркизация арийцев: чушь или недомыслие? Ответ на статью А.Аскарова «Арийская проблема: новые подходы и взгляды». 06.01.2006. URL: <https://centrasia.org/newsАмасов.php?st=1136562180>

154 Рахмонов Э. Ш. Таджики в зеркале истории. Кн. 1: От арийцев до Саманидов. St. Helier, Jersey: London & Flint River ed. 2000. 240 с.

155 Рахматшо М. Процессы этнополитического развития таджиков Афганистана (середина XVIII – начало XX вв.): Автореф. дис... д-ра ист. наук. М., 2011. С.14–15.

156 Гафуров Б. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая истории. М., 1972. 664 с.